

ks. prof. dr hab. Jan Kochel

Uniwersytet Opolski

Zasada *fair play* a edukacja rodzinna

Papież Franciszek przy wielu okazjach przyznaje, że sport jest nośnikiem wielu wartości, takich jak lojalność, wytrwałość, przyjaźń, współpraca, solidarność. Przed mundialem w piłce nożnej w Brazylii (2013) zauważył że, jak wartości te ważne są nie tylko na stadionach czy trybunach sportowych, ale również w środowisku rodzinnym. Zawody i widowiska sportowe, w których uczestniczą nieraz całe rodziny, mogą być prawdziwą «szkołą życia». Papież mówił przynajmniej o trzech nieodzownych lekcjach tego typu edukacji w kręgu wartości: „Przede wszystkim sport uczy nas, że aby wygrać, trzeba *trenować*. W tym sportowym zachowaniu można dostrzec metaforę życia. W życiu trzeba walczyć, zaprawiać się, angażować, aby osiągnąć dobre wyniki. Duch sportowy odsyła nas w ten sposób do poświęceń niezbędnych, by wzrastać w cnotach, które kształtują charakter człowieka. Jeśli doskonalenie się jednostki wymaga intensywnego i stałego «treningu», to o ileż większy trud trzeba włożyć w spotkanie i pokój między «udoskonalonymi» osobami i narodami! Trzeba bardzo dużo trenować” – podkreślił Ojciec święty. Wskazał też na lekcję *fair play*, jaką daje nam sport. Zauważa, że „gra drużynowa wymaga, byśmy mieli na względzie przede wszystkim dobro drużyny, a nie własne. Aby wygrać, trzeba przezwyciężyć indywidualizm, egoizm, wszelkie formy rasizmu, nietolerancji czy instrumentalnego traktowania drugiego człowieka” – mówi Papież podkreślając, że indywidualizm jest przeszkodą zarówno w drużynie, jak i w życiu społecznym i rodzinnym. W końcu: „Ostatnia lekcja, jaką daje nam sport i którą warto zastosować w budowaniu pokoju jest wymóg *poszanowania przeciwnika*. Sukces na boisku, ale też i w życiu, wynika z umiejętności poszanowania zawodników w mojej drużynie oraz w drużynie przeciwnika. Nikt nie wygrywa w pojedynkę, ani na boisku, ani w życiu. Niech nikt się nie wyobcowuje ani nie czuje się wykluczony! I choć jest prawdą, że na zakończenie tych mistrzostw świata tylko jedna drużyna będzie mogła wznieść w górę puchar zwycięzcy, to jednak jeśli przyjmujemy to,

czego uczy nas sport, wszyscy będziemy zwycięzcami, umacniając łączące nas więzi”¹. Trzy przywołane wyżej lekcje edukacji sportowej: *trening* kształtujący charakter człowieka i budujący więzi, przestrzeganie zasady *fair play* oraz wymóg *poszanowania przeciwnika* uczą uniwersalnych norm postępowania nie tylko w sporcie, ale i w życiu rodzinnym. Czyż w rodzinie nie potrzeba budowania (ćwiczenie – treningu) wzajemnych relacji przy zachowaniu zasad oraz elementarnego wymogu poszanowania (miłości) bliźniego? W niniejszym artykule chcemy zwrócić uwagę na wartość sportowej normy *fair play* pośród ogólnych zasad wychowania, wartość wychowawczą przykładów działania *fair play* oraz potrzebę budowania zdrowych relacji w rodzinie poprzez „czysty sport”.

1. Zasada *fair play* wśród zasad wychowania

Angielski przymiotnik *fair* oznacza „uczciwy, godziwy, rzetelny, prawy, lojalny, sprawiedliwy”². Połączony ze słowem *play* (ang. „gra”) wskazuje na uczciwą i szlachetną – „czystą grę” według ustalonych reguł sportowych oraz ogólnych zasad moralnych. Jest to więc pewnego rodzaju norma wartości w sporcie.

Wojciech Lipoński opisał narodziny nowożytnej koncepcji *fair play* na Wyspach Brytyjskich (wiek XVI – okres rządów Elżbiety I), choć nie można zapomnieć o wcześniejszych źródłach chrześcijańskich tej zasady (poglądy św. Tomasza z Akwinu; por. VS 71-72)³. Przez kilka następných stuleci nabierała ona znaczenia i stawała się istotną zasadą życia w Królestwie Brytyjskim, a stamtąd dotarła do innych krajów i stała się jednym z dwóch (obok późniejszego *sportsmanship*) podstawowych pojęć na określenie moralnego charakteru sportu⁴.

Termin *fair play* pojawia się niemal równocześnie w dwu niezależnych tekstach. Pierwszy z nich to sztuka największego angielskiego dramaturga Williama Szekspira *The Life and Death of King John* (1591–98 – *Życie i śmierć króla Jana*), drugi to traktat

---

¹ Franciszek, *Piłka nożna jest nośnikiem wielu wartości*, w: <http://www.fronda.pl/a/franciszek-pilka-nozna-jest-nosnikiem-wielu-wartosci,38469.html/> (dostęp: 29.11.2017).

² K. Czekierda, *Słownik terminów i zwrotów religijnych angielsko – polski*, Kraków 2004, s. 319.

³ „Czyny ludzkie są aktami moralnymi, bo to one wyrażają i stanowią, czy człowiek, który ich dokonuje, jest dobry czy zły” («Idem sunt Artus morale et Artus humani»: Tomasz z Akwinu, *Summa Theologiae*, I-II, q. 1, a – wg Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, Watykan 1993 (skrót: VS); por. F.W. Bednarski, *Sport i wychowanie fizyczne w świetle etyki św. Tomasza z Akwinu*, Londyn 1962.

⁴ W. Lipoński, *Historia sportu na tle rozwoju kultury fizycznej*, Warszawa 2012, s. 297.

Jamesa Balmforda o grze w karty pt. *A Short and Plaine Dialogue Concerning the Unlawfulness of Playing and Carts* (1593 – *Krótki i jasny dialog dotyczący bezprawności gier i kart*). Oba teksty nie są związane z tym, co obecnie rozumiemy przez sport. W sztuce Szekspira termin *fair play* występuje dwa razy w odniesieniu do etyki rycerskiej i zachowania się na polu bitwy, a tekst Balmforda dotyczy reguł gry w karty: uczciwości względem przeciwnika i dżentelmeńskiej postawy⁵.

Ponownie termin *fair play* pojawia się dopiero po dwustu latach w tekstach literackich i dydaktycznych, opisujących szlachetne zachowania, zwłaszcza podczas turniejów rycerskich oraz zawodów, które z takich turniejów się wywodziły, jak wyścigi i popisy konne. Należy tu również wspomnieć o dwóch utworach polskich autorów: *Dworzanie polskim* Łukasza Górnickiego oraz *Morskiej nawigacji do Lubeki* Marcina Borzyskiego. W drugim dziele, zawierającym opis podróży statkiem z Gdańska do Lubeki (1662), znajduje się adnotacja o zawodach w strzelaniu z łuku i wyścigach konnych. Zawody odbyły się w niemieckim mieście Rostock z udziałem grupy Polaków i Niemców. Podczas wyścigów konnych dochodzi do ostrej kłótni o ostateczny wynik: kto właściwie wygrał? W końcu obie strony – Niemcy i Polacy – zgodziły się na kompromis:

jako już dobrze konie zgrzali,
nazad do miasta wszyscy powracali,
żartując z sobą; lub drugim nie miło,
dla niewygranej w on czas rzeczy było,
przeciem wrzekomo o to nic nie dbali,
a żal żartami śmieie pokrywali,
jakby nic jeden nie miał nad drugiego,
z takową cerą do miasta pięknego
kształtnie wjeżdżali⁶.

Zasady dżentelmeńskie były respektowane w ówczesnej Europie. Jednak do drugiej poł. XIX wieku żadne ze wspomnianych wyżej zachowań nie miało charakteru

---

⁵ Tamże, s. 297-299.

⁶ M. Borzykowski, *Morska nawigacja do Lubeka*, oprac. R. Pollak, Gdańsk 1938; cyt. za: *Historia sportu*, s. 299.

normatywnego w sporcie. „Termin jednak istniał i było tylko kwestią czasu, kiedy ostatecznie i na stałe przeniknie do sportu” – zauważa W. Lipoński⁷.

Odrodzenie idei olimpijskiej zainicjowane przez barona Pierre`a de Coubertina dało nowy impuls w rozwoju sportu i edukacji poprzez sport. Przy okazji przygotowań do pierwszych nowożytnych igrzysk olimpijskich w 1896 r., odbudowano u podnóża Akropolu stadion olimpijski, wykorzystując oryginalne fundamenty rzymskie. W nawiązaniu do tradycji starożytnej co cztery lata przed rozpoczęciem igrzysk olimpijskich właśnie na stadionie w Olimpii zapalany był znicz, przekazywany następnie do miasta aktualnie organizującego olimpiadę⁸.

Wraz z odnowieniem antycznych tradycji sportowych starano się odrodzić ducha olimpizmu. Konieczne w tym względzie okazały się działania promocyjno-edukacyjne. Wydana w 1922 r. praca de Coubertine`a *Pédagogie sportive* nie zawierała opisu systemu wychowawczego czy dydaktycznego, a jedynie pewne postulaty edukacyjne⁹. Jeden z nich określał podstawową ideę olimpizmu, że liczy się nie tylko zwycięstwo, a sam udział w zawodach. To założenie legło u podstaw nowożytnego olimpizmu. W pracy barona de Coubertine`a pojawiły się również istotne pytania, np. Czy igrzyska olimpijskie są czymś więcej niż sportem? Jakie zasady winny obowiązywać podczas zawodów i widowisk sportowych? Wyróżniono tam ponadto humanistyczne, wychowawcze, społeczne i kulturowe wartości sportu olimpijskiego¹⁰.

Dopiero w 1970 roku, jak twierdzi Norbert Müller, edukację przez sport zaczęto wdrażać w uporządkowany sposób, jak również zainicjowano badania w tej kwestii¹¹.

Obecnie wymienia się pięć założeń edukacji olimpijskiej:

- koncepcja harmonijnego rozwoju całego człowieka,
- idea dążenia do perfekcji przez wyczyn, w którym fizyczne i estetyczne osiągnięcia mają taką rangę jak wynik sportowy,

---

⁷ W. Lipoński, *Historia sportu*, s. 299.

⁸ Por. R. Günther, *Olimpia. Kult und Spiele in der Antike*, Darmstadt 2004; D. Miller, *Historia igrzysk olimpijskich i MKOl od Aten do Londynu 1894 – 2012*, Poznań 2012.

⁹ P. Błajet, *Od edukacji sportowej do olimpijskiej. Studium antropologiczne*, Kraków 2012, s. 39.

¹⁰ J. Kosiewicz, *Czy igrzyska olimpijskie są czymś więcej niż sportem?* w: J. Bielski, R. Muszkiet, W. Żukow (red.), *Humanistyczne, wychowawcze, społeczne i kulturowe wartości olimpijskiego sportu antycznego i nowożytnego*, Warszawa – Bydgoszcz – Poznań 2013, s. 30-43; J. Kochel, *Duchowa pedagogia sportu. Aksjologiczny wymiar zawodów i widowisk sportowych*, Kielce 2016, s. 130n.

¹¹ N. Müller, *Olympic education. University lecture on the Olympics*, w: <http://olympicstudies.uab.es/lec/pdf/muller.pdf/> (dostęp: 8.3.2017).

- powiązanie aktywności sportowej z przestrzeganiem zasad etycznych, takich jak *fair play* i równość szans; propagowanie idei sportu amatorskiego, prawie całkowicie porzuconej we współczesnym współzawodnictwie międzynarodowym,
- koncepcja pokoju i dobrej woli między narodami przejawiająca się w szacunku i tolerancji w relacjach jednostek,
- promocja ruchów emancypacyjnych w sporcie i przez sport¹².

Treści zawarte w idei olimpijskiej nie stanowią więc wartości samej w sobie, ale służą celom ogólnowychowawczym¹³. Powiązanie zaś aktywności sportowej z przestrzeganiem zasad etycznych, takich jak *fair play* i równość szans, stało się od drugiej połowy XIX w. jednym z podstawowych założeń edukacji olimpijskiej. Dziś nie sposób wyobrazić sobie wychowania fizycznego bez wdrażania sportowców w zasadę *fair play*¹⁴. Koncepcja uczciwej – czystej gry według ustalonych reguł i zasad moralnych stała się zatem istotnym elementem pedagogiki sportu.

Ogólne zasady wychowania jako heurystyczne reguły i normy postępowania (wytyczne, dyrektywy) określające prawidłowości w postępowaniu wychowawczym, których celem jest osiągnięcie rezultatów (celów) wychowania można podzielić ze względu na źródła, cel oraz zasady związane z dobrem narzędzi i środków wychowania¹⁵.

Pedagog z Lublina ks. Marian Nowak wyróżnia:

- zasady związane z normami *aksjologicznymi* (operacyjne, kierunkowe, naczelne);
- zasady związane z normami *teleologicznymi* (zasady dotyczące stosowania środków wzmocnienia pozytywnego, regulujące stosowanie środków wzmocnienia negatywnego – zasada naprawienia wszystkiego,

¹² *Tamże*.

¹³ Por. Z. Żukowska, R. Żukowski (red.), *Edukacja olimpijska w reformowanej szkole*, Warszawa 2000.

¹⁴ Z. Żukowska, *Fair play*, w: T. Plich (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa 2003, t. I, s. 1099; por. A. Przyłuska-Fischer, B. Misiuna, *Etyczne aspekty sportu*, Warszawa 1993; Z. Dziubiński (red.), *Edukacja poprzez sport*, Warszawa 2004; K. Sas-Nowosielski, *Wychowanie przez sport – między nadzieją a zwątpieniem*, „Sport Wyczynowy” 5-6(2004), s. 72-79; Z. Żukowska, R. Żukowski (red.), *Fair play w sporcie i olimpiźmie. Szansa czy utopia*, Warszawa 2010.

¹⁵ K. Chałas, A. Maj (red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, Radom 2016, s. 1486.

zasada konkretnych następstw, określające stosowanie środków prewencyjnych)¹⁶.

Do których z nich zaliczyć można *fair play*?

Zasady *operacyjne* wychowania dotyczą realizacji tych celów wychowania, które skierowane są na wywołanie pożądanej aktywności wychowanka. Występują wśród nich: zasada poszanowania godności wychowanka, odwoływania się do jego doświadczenia, stopniowania wymagań wobec niego, konsekwencji wymagań wychowawczych oraz dyscyplinowania zachowań.

Zasady *kierunkowe* umożliwiają kształtowanie postaw wobec wartości, świata, innych ludzi i samego siebie. Należą do nich: zasada indywidualizacji oddziaływań wychowawczych, kształtowania środowiska wychowawczego, nauczania wychowawczego, integracji oddziaływań wychowawczych, aktywizowania wychowanka do samowychowania.

Zasady *naczelne* (tzw. *główna zasada*) określają ukierunkowanie wychowanków na przyszłość, połączone z umiejętnością jej antycypacji i dążeniem do urzeczywistnienia przyjętych ideałów. Tej naczelnej zasadzie powinny być podporządkowane pozostałe zasady wychowania¹⁷.

Zasady związane z normami *teleologicznymi* rozpatrują problem z punktu widzenia celowości. Występują wśród nich: zasady dotyczące stosowania środków wzmocnienia pozytywnego, regulujące stosowanie środków wzmocnienia negatywnego – zasada naprawienia wszystkiego, zasada konkretnych następstw, określające stosowanie środków prewencyjnych.

Zasady dotyczące stosowania środków wzmocnienia pozytywnego to przede wszystkim zasada motywowania wychowanka oraz zasada sukcesu. Motywowanie wychowanka zależy od osoby wychowawcy, natomiast przeżycie sukcesu, satysfakcji dotyczy wychowanka, utwierdzając go w poprawności jego działań i dokonywanych wyborów wartości.

Zasady dotyczące stosowania środków wzmocnienia negatywnego związane są ze stosowaniem środków karzących – korygujących błędne postawy. Należy do nich

---

¹⁶ M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, Warszawa 2008, s. 351-356.

¹⁷ Por. K. Olbrycht, *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Katowice 2000; U. Morszczyńska, *Normy w pedagogice. Aksjologiczne i metodologiczne wyznaczniki statusu zadań o powinnościach*, Kraków 2009.

zasada naprawiania wszystkiego oraz zasada konkretnych następstw polegająca na poniesieniu przez wychowanka konsekwencji błędnych wyborów¹⁸.

Fair play jako ponadczasowy system wartości zachowań ludzkich w sporcie nie można ograniczyć do jednej ze wskazanych wyżej zasad wychowania. Jest to raczej jedna z zasad naczelnych, która powinna towarzyszyć sportowcom przez całe ich życie. Posługiwanie się pozytywną motywacją wzmacniają plebiscyty, konkursy czy nagrody *fair play*. Bez wątplenia warto zatem promować postępowanie według tej zasady i walkę z nielojalnością, brakiem tolerancji, oszustwem i brutalnymi zachowaniami podczas widowisk i zawodów sportowych, gdyż prowadzą one do troski o zdrowie sportowców oraz zachowanie równowagi szans i uczciwych zawodów sportowych. Znaczenie „czystej gry” w aktywności ruchowej, w sporcie kwalifikowanym oraz w stosunkach międzyludzkich w ogóle, w tym w rodzinie, wzrasta wprost proporcjonalnie do rozwoju cywilizacji¹⁹. Postawa *fair* jest regulatorem życia sportowego, społecznego, zawodowego i politycznego, z drugiej zaś strony punktem do oceny zachowania i postępowania człowieka. Znaczenie jej wzrasta wtedy, gdy przypisujemy jej walor moralny²⁰. Społeczny wzrost popularności sportu (silny wpływ mass mediów) powoduje wzrost oddziaływania kultury i wychowania fizycznego na życie codzienne, np. w mieszkaniach młodych w miejscu tradycyjnych obrazów i symboli religijnych pojawiły się gadzety gwiazd popkultury i sportu. Komerccjalizacja sportu, rozpowszechniający się, zwłaszcza w krajach bogatych handel rozrywką, odciąga od poważnego zaangażowania się w życie młodych i sprzyja wyrobieniu postawy bierności, egoizmu i izolacji. Innym niebezpieczeństwem jest „zły wpływ technik reklamy, które podsycają naturalną skłonność do unikania wysiłku, obiecując natychmiastowe zaspokojenie wszelkich pragnień, podczas gdy konsumizm z tym związany dyktuje, by człowiek szukał urzeczywistnienia samego siebie przede wszystkim w wykorzystaniu dóbr materialnych. Ileż młodych, podbitych urokiem kuszących miraży, popada w moc niekontrolowanych instynktów i szuka szczęścia na drogach dużo obiecujących, ale w rzeczywistości pozbawionych autentycznych ludzkich perspektyw!” – przestrzegał przed tymi i innymi zagrożeniami św. Jan Paweł II (zob. *List*

¹⁸ M. Dziewiecki, *Wychowanie w dobie ponowoczesności*, Kielce 2002, s. 68-76.

¹⁹ W. Kleemann, *Sport bewegt Familien*, w: Ch. Siegel, D. Kuhlmann (Hrsg.), *Sport gestaltet Gesellschaft*, Hamburg 2014, s. 55-62.

²⁰ Z. Żukowska, *Fair play*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, s. 1099; por. K. Hędzulek, M. Raif, H. Zdebska-Biziewska, R. Żukowski (red.), *Czysta gra – Fair play*, Polski Komitet Olimpijski, Warszawa 2014.

nr 13)²¹. Antidotum na pokusy i zagrożenia współczesnej komercjalizacji mogą być jasne reguły i zachowania *fair play*, zwłaszcza gdy są one postrzegane w kategoriach wyborów moralnych oraz gdy proponuje się je jako wartości w edukacji rodzinnej.

2. Wartość wychowawcza przykładów *fair play*

Uczciwa i honorowa walka sportowa oparta na szlachetnych ideałach, postawa bezinteresowna sportowców czy też lojalne (sprawiedliwe) uznanie pomyłki sędziego na rzecz przeciwnika, to esencja „czystego sportu”. Piękne gesty *fair play* ukazują wartość uczestnictwa w zawodach i widowiskach sportowych. A sportowcy, którzy rzeczywiście stają na wysokości zadania zachowują się *fair*, stawiani są jako wzorce osobowe i są nagradzani specjalnymi wyróżnieniami.

Klub *Fair Play* Polskiego Komitetu Olimpijskiego określił jasne kryteria wyboru zwycięzcy nagrody *fair play* w trzech kategoriach:

w odniesieniu do Kategorii I:

- a) znaczenia dokonanego przez Kandydata czynu dla promocji zasad czystej gry,
- b) znaczenia czynu dla pomocy innym nawet kosztem utraty wyniku w rywalizacji sportowej.

w odniesieniu do Kategorii II:

- a) dokonania przez Kandydata podczas kariery sportowej czynów realizujących zasady czystej gry,
- b) całokształtu dokonań Kandydata dla krzewienia idei *fair play* i pozostałych wartości.

w odniesieniu do Kategorii III:

- a) szerokiego zakresu działania Kandydata na rzecz promocji idei czystej gry (*fair play*),
- b) udokumentowanych osiągnięć w zakresie krzewienia idei czystej gry (*fair play*) w społeczeństwie²².

Lista rzetelnych, prawych i sprawiedliwych gestów i zachowań podczas zawodów i widowisk sportowych jest długa i budzi podziw w świecie sportu²³. Historia kultury to historia ścierania się ideałów – twierdzi Barbara Żulińska²⁴. Istota

---

²¹ Por. Jan Paweł II, List apostolski *Do młodych całego świata*, Watykan 1985 (skrót: *List*).

²² Regulamin konkursu *Fair play* PKOl (2017); por. <http://www.olimpijski.pl/pl/293,regulamin-47-konkursu-fair-play-pkol-za-2013-rok.html/> (dostęp: 29.11.2017).

²³ Strona internetowa prezentująca polskich laureatów międzynarodowych, europejskich i krajowych konkursów nagrody *Fair play*; <http://www.olimpijski.pl/pl/254,konkurs-fair-play.html/> (dostęp: 29.11.2017).

²⁴ B. Żulińska, *Ku zmartwychwstaniu. Zagadnienia pedagogiczne*, New York 1950, s. 250.

chrześcijańskiego wychowania zasadza się na idei obiektywizmu, humanizmu, uniwersalizmu i realizmu, na poszanowaniu godności ludzkiej w każdym człowieku, zachowaniu i nienaruszalności celów indywidualnych oraz możliwości rozwoju fizycznego i duchowego. Taka koncepcja wychowania przykłada wielką wagę do celu wychowania i nagrody, która przysługuje zwycięzcy.

Biblia i tradycja Kościoła wskazuje na *cele ostateczne* (por. 2 Tm 4, 7; DWCH 1)²⁵. Apostoł Paweł często porównywał życie do trudu żołnierza albo sportowca (por. 1 Kor 9, 24-26; 1 Tm 6, 12; 2 Tm 2, 5)²⁶. Przy końcu zawodów (*biegu*) przekonany był o wypełnieniu swojej misji i świadom nagrody, która stanie się nie tylko jego udziałem, ale i wszystkich przyjmujących Ewangelię (por. Flp 4, 1; 2 Tes 1, 7. 10). Wieki średnie uznały, że istnieje jakieś *summum bonum*, które musi być celem najwyższym i ostatecznym dla człowieka, respektując istnienie Boga i życia wiecznego. Stąd ideałem wychowania jest „człowiek pełny, którego władze duszy i ciała są należycie rozwinięte i zharmonizowane ze sobą, tylko bowiem harmonijny zespół tych władz stanowi prawdziwą doskonałość i tworzy podstawę charakteru (...). Człowiek taki powinien łączyć w sobie polot z trzeźwością, tkliwość i szlachetność z posłuszeństwem i karnością”²⁷. Sport zaś pod wpływem tych idei dąży do szlachetnego piękna i harmonii życia. Środki społecznego przekazu chętnie ukazują wzorce osobowe świata sportu nie tylko przez pryzmat zdobytych tytułów i medali, ale również poprzez wyróżnienia i nagrody *fair play*²⁸.

Oczywiście nagrody *fair play* są mniej eksponowane, ale budzą uzasadniony podziw i uznanie. Osoby nagrodzone w konkursach i plebiscytach *fair play* stają się wzorcami osobowym dla dzieci i młodzieży. Pojęcie wzoru osobowego jest skojarzone z takimi pojęciami jak: „bohater”, „przykład”, „model” czy „ideał”; to ten, kogo należy, warto naśladować²⁹. Chęć naśladowania to cecha różnicująca wzór osobowy od ideału osobowego. Do ideału się dąży, wzór natomiast się naśladowuje. Ideał posiada pewne pożądane przymioty, wzór je zaś uosabia. Ideał jest bardziej powiązany z pojęciami wartości i ideami, wzór osobowy przeciwnie, dotyczy konkretnej osoby i

---

²⁵ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 1999, s. 399-418.

²⁶ J. Kochel, *Duchowa pedagogika sportu*, s. 70-75.

²⁷ J. Ciemieniowski, *O nowożytną metodę nauki religii*, Poznań 1919, s. 3.

²⁸ A. Dąbrowska, A. Dąbrowski, *Nagrody fair play w sporcie jako instrument edukacyjny*, w: Z. Dziubiński (red.), *Chrześcijańska etyka sportu*, Warszawa 1993, s. 143-158.

²⁹ *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1995, t. III, s. 817.

konkretnego jej życia (czynu, gestu, postawy), w których te wartości się ujawniają, są reprezentowane i w nich żyją³⁰. Zadaniem J. Ryłko „wzór osobowy nie zakłada stanu absolutnej doskonałości, nie może być tylko teoretycznym zbiorem idealnych cech, szczegółowych norm czy zasad postępowania człowieka, lecz zawiera w sobie przede wszystkim wymiar «bycia osobą» i ukazuje go wśród różnych sytuacji i uwarunkowań”³¹.

Wzorcowa postawa sportowców, obok wymiaru osobowego i reprezentowania sobą określonych wartości ma również wymiar społeczny i kulturowy. Mają oni wpływ na wybory życiowe innych. Poprzez osobisty przykład „pociągają” do naśladowania postaw (gestów) oraz identyfikacji z przeżywanymi i urzeczywistnianymi wartościami.

Przywołajmy kilka konkretnych przykładów osób wyróżnionych nagrodą *fair play*:

Kiedy napastnik reprezentacji Niemiec Miroslav Klose odbierał nagrodę *fair play*, przyznał: „To dla mnie wielki honor móc odbierać tę nagrodę. Ale jestem też lekko poirytowany” – mówił wyróżniony piłkarz. A nagrodę dostał po tym, jak podczas meczu niemieckiej ekstraklasy sędzia podyktował rzut karny dla drużyny Klosego. Piłkarz przekonał jednak arbitra, że to pomyłka. Stwierdził, że bramkarz przeciwników wcale faulował i nie ma mowy o karnym. „Według mnie to normalne zachowanie – dodał Klose. – Każdy powinien tak postąpić w podobnej sytuacji. Ja w każdym razie zawsze tak będę postępował” – obiecał. I dotrzymał słowa.

Kolejny przykład nosi tytuł „Przyjaciółki”, a dotyczy dwóch biegaczek uczestniczących w olimpiadzie w Rio de Janiero (sierpień 2016).

Podczas biegu na 5000 metrów Nowozelandka Nikki Hamblin upadła na bieżnię. Amerykanka Abbey D`Agostino, biegnąca tuż za nią, nie jest w stanie ominąć koleżanki i też się przewraca. Ich rywalki są już daleko. A to bieg o awans do finału. Amerykanka podnosi się jako pierwsza. Zamiast biec dalej, pomaga podnieść się Nowozelandce: „Wstawaj, musimy skończyć wyścig” – zachęca. Zawodniczki są bez szans. Mimo to wracają na trasę wyścigu. Nagle D`Agostino czuje ból w kolanie. Ponownie upada na bieżnię. Tym razem to Hamblin nie pozostawia jej samej. Razem docierają na metę, zajmując ostatnie i przedostatnie miejsce. Na koniec padają sobie w ramiona. W nagrodę za postawę *fair play* mogą wziąć udział w finale

---

³⁰ Cz. Wicher, *Wzór osobowy jako kategoria etyczna i socjologiczna*, w: *Rozprawy z filozofii i socjologii*, Toruń 1983, s. 172; W. Stróżowski, *Mała fenomenologia autorytetu*, „Etos” 10(1997) nr 1, s. 32-35.

³¹ J. Ryłko, *Chrześcijański wzór osobowy w moralnym wychowaniu młodzieży*, w: J. Nagórny (red.), *Vivere in Christo. Chrześcijański horyzont moralności*, Lublin 1996, s. 387.

.Wystąpi tylko biegaczka z Nowej Zelandii. Amerykanka opuszcza stadion na wózku inwalidzkim.

Trzeci przykład nosi tytuł „Ratownik”, a dotyczy napastnika piłkarskiej reprezentacji Togo:

Mecz czeskiej pierwszej ligi (luty, 2017 r.). W 29. minucie bramkarz i obrońca tej samej drużyny zderzają się głowami. Bramkarz wpada jeszcze na napastnika, a potem leży bez ruchu na murawie boiska. Napastnikiem jest Francis Koné. Gdy sędzia wzywa na pomoc lekarzy, reprezentant Togo nachyla się nad poszkodowanym i zaczyna akcję ratunkową. Zauważa, że jego kolega dławi się własnym językiem. Otwiera mu usta, by odzyskał oddech. Wszystko trwa kilka sekund. Bramkarz dochodzi do siebie, po czym opuszcza boisko. Za ten bohaterski czyn Międzynarodowa Federacja Piłki Nożnej przyznała mu nagrodę FIFA Fair Play 2017. – „Nigdy nie uciekaj, gdy dzieje się coś złego” – powiedział po zdarzeniu Francis Koné, obecnie piłkarz czeskiego klubu FC Zbrojovka Brno. Okazało się, że wcześniej trzy razy ratował już innych piłkarzy. „Chciałbym podziękować Bogu za to, że uchronił mojego kolegę od najgorszego” – napisał na Facebooku niedługo po meczu³².

Ostatni przykład dotyczy reprezentanta polskiej drużyny w piłce nożnej Arkadiusza Milika:

Włoska gazeta "La Gazetta dello Sport" przyznaje nagrody plebiscytu w kategorii *Fair Play*. Jednym z nominowanych jest napastnik reprezentacji Polski i FC Napoli. Polak nie ma powodów do radości (kolejna kontuzja w meczu Serie A, wrzesień 2017). Od pewnego czasu zmagają się z kontuzją zerwania więzadła krzyżowego i wciąż nie wiadomo, kiedy wróci na boisko. Nie przeszkadza mu to jednak w pomaganiu innym. 23-latek zdecydował się wesprzeć finansowo kolegę z dzieciństwa, Konrada Nowaka, który nie miał środków na konieczną operację i rehabilitację. Gest piłkarza nie umknął uwadze dziennikarzy „La Gazetta dello Sport”, którzy nominowali Milika do nagrody *Fair Play*³³.

Przywołane gesty *fair play* znanych sportowców są komentowane nie tylko w mediach społecznościowych, ale również wśród kibiców i w domach rodzinnych. Dla młodych są często argumentem za wyborem konkretnej dyscypliny sportowej. Z drugiej strony wychowawcy i nauczyciele przywołują przykłady honorowych i lojalnych

---

³² Trzy przykłady zaczerpnięte z artykułu P. Sachy, *Fair Play. Piękny sport*, „Mały Gość Niedzielny” 12(2017), s. 28-29.

³³ Por. Arkadiusz Milik nominowany do nagrody *Fair play* (2017); por. <http://www.sport.pl/pilka/7,64946,22665551,arkadiusz-milik-nominowany-do-nagrody-fair-play.html/> (dostęp: 29.11.2017).

sportowców, by wychowywać do konkretnych postaw etyczno-moralnych³⁴. Nie można zapomnieć również o formacji religijnej, do której przyznaje się wielu znanych i podziwianych sportowców. Ich gest „znaku krzyża” przed i po zawodach, publiczne świadectwa wiary oraz konkretne działania charytatywne, są zachętą do wychowania w kręgu wartości.

3. Budowanie zdrowych relacji w rodzinie poprzez „czysty sport”

Rodzina jest środowiskiem właściwym dla kształtowania osoby ludzkiej. To w rodzinie wykuwa się najgłębsze postawy życiowe, uczy się odpowiedzialnego korzystania z wolności i tutaj zazwyczaj najlepiej rozwija się osobowość człowieka. W rodzinie buduje się też więzi, które decydują o wartościach. Okazuje się, że głęboka więź, która sama jest wartością, rodzi nową wartość. „Wartość chce zrodzić inną wartość, dlatego tylko w wartościowej więzi, w zależności od drugiego człowieka, będę inny jako wartość. Tylko w tej zależności sam odkryję swoją niezależność, swoją osobę i osobność, ja będę ja, ty będziesz ty”³⁵. Edukacja rodzinna budując zatem zdrowe więzi naucza i wychowuje w kręgu wartości. W rodzinie, korzystającej z wypoczynku, rekreacji i sportu jako środków do realizacji celów i zadań wychowawczych, proponuje się dzieciom i młodzieży proces dojrzewania ku wartościom.

Jaki sport służy rodzinie w realizacji tych celów i zadań wychowawczych?

O potrzebie zachowania sportu w jego autentycznej formie (tzw. „czysty sport”)³⁶, wolnej od manipulacji i komercjalizacji mówił papież Franciszek na otwarciu watykańskiej konferencji o sporcie (5 październik 2016 r.). Zauważył, że sport ma wielką wartość społeczną, etyczną i edukacyjną. Jest w stanie wzbogacić życie wszystkich ludzi: „Właśnie w ostatnich miesiącach widzieliśmy, jak igrzyska olimpijskie i paraolimpijskie znalazły się w centrum uwagi całego świata. Dewiza olimpijska «*altius, citius, fortius* – wyżej, szybciej, mocniej» stanowi zachętę do rozwijania talentów, które

---

³⁴ J. Kosiewicz, *Czy zasada fair play jest najwyższą wartością sportu? Nowe ujęcie*, w: Z. Dziubiński (red.), *Sport jako kulturowa rzeczywistość*, Warszawa 2005, s. 316-324; por. B. Prabucki, *Antropologiczne i aksjologiczne znaczenie sportu w zmieniającym się świecie*, w: Z. Dziubiński, P. Rymarczyk (red.), *Kultura fizyczna a zmiana społeczna*, Warszawa 2014, s. 269-276; Z. Dziubiński (red.), *Kościół Rzymskokatolicki a kultura fizyczna*, Warszawa 2008; Z. Borysiuk, J. Kistorz (red.), *Aksjologiczny wymiar sportu. Olimpiada wiedzy i wartości w sporcie*, Opole 2014; J. Kochel, *Duchowa pedagogia sportu*, s. 181-198.

³⁵ K. Grzywocz, *Wartość człowieka*, Kraków 2012, s. 79.

³⁶ Por. Z. Żukowska (red.), *Fair Play – Sport – Edukacja*, Warszawa 1996.

dał nam Bóg. Kiedy widzimy, jak zawodnicy robią wszystko, na co ich stać, sport rozbudza w nas entuzjazm, zachwyca, sprawia, że czujemy się niemal dumni. Jest też dużo piękna w harmonii pewnych ruchów, jak i w sile czy w grze drużynowej. Kiedy tak się dzieje, sport przekracza granice samego tylko wysiłku fizycznego i przenosi nas w sferę ducha czy wręcz tajemnicy. Chwilom tym towarzyszy wielka radość i zadowolenie, w których wszyscy mogą mieć udział, nawet jeśli sami nie startowali w zawodach”³⁷.

Inną ważną jeszcze cechą sportu, na którą zwrócił uwagę Papież, jest jego powszechność, fakt, że może mieć również charakter amatorski czy rekreacyjny, czyli dostępny dla wszystkich. Dzięki tym walorom sport może przyczynić się do budowania dobrych relacji w rodzinie.

Na wartość edukacyjną zasady *fair play* zwróciła uwagę Zofia Żukowska. „Wartości *fair play* wyznaczają i integrują postawy wobec różnych osób, a także określają sieć poznawczą osoby (...) funkcjonują one jak pewnego rodzaju kryterium, leżące u podstaw wyboru celów i środków, działań oraz zasad postępowania ucznia, nauczyciela, rodziców”.

Właściwie kodeks ten nigdzie nie jest zapisany i do końca nie jest określony, związany jest z podstawowym wyborem moralnym człowieka, tzw. „opcją fundamentalną” (por. VS 65). Podejmowane są różne próby opisanie kodeksu *fair play*, np.

- najważniejsza zasada – obserwuj i ucz się zasad gry;
- pokonuj przeciwnika umiejętnościami, a nie agresywnym zachowaniem;
- nigdy nie dyskutuj z sędziami;
- nie stosuj fauli;
- reaguj natychmiast na gwizdek sędziego;
- szanuj trenera; szanuj siebie, przeciwnika, sędziego i swoją drużynę;
- zwycięstwo przyjmuj w sposób skromny, a porażkę godnie;
- nigdy nie bierz odwetu i nie odgrywaj się na przeciwniku³⁸.

---

³⁷ *Papież do środowisk sportowych: sport dobrem dla wszystkich*, w: http://pl.radiovaticana.va/news/2016/10/05/papiez_do_srodowisk_sportowych_sport_dobrem_dla_wszystkich/1263145/ (dostęp: 29.11.2017).

³⁸ Por. <http://slideplayer.pl/slide/441443/> (dostęp: 12.12.2017).

Ogólne zasady stosowane w sporcie mają źródło w moralności chrześcijańskiej, w której o moralnej jakości czynu stanowi relacja między wolnością człowieka a prawdziwym dobrem: „Dobro to ustanowione jest, jako odwieczne prawo, przez Mądrość Bożą, która każe każdej istocie zmierzać do jej celu. To odwieczne prawo jest poznawane zarówno poprzez naturalny rozum człowieka (i dlatego stanowi «prawo naturalne»), jak i – w sposób integralny i doskonały – poprzez nadprzyrodzone Objawienie Boże (i stąd nazwa «prawo Boże»). Działanie jest moralnie dobre, kiedy wybory dokonywane przez wolność są *zgodne z prawdziwym dobrem człowieka* i tym samym wyrażają dobrowolne podporządkowanie osoby jej ostatecznemu celowi, to znaczy samemu Bogu: najwyższemu dobru, w którym człowiek znajduje pełne i doskonałe szczęście” (VS 72).

Jeśli w edukacji rodzinnej dzieci zetkną się z wartościami, np.: dobrem, pięknem, prawdą i uznają za swoje (zinternalizują), to będą starać się, aby ich postępowanie w różnych sytuacjach było z nimi zgodne³⁹. Dzięki temu rodzice zyskują silny impuls dla rozwoju swoich dzieci oraz fundament dla budowania właściwych relacji rodzinnych⁴⁰. W rodzinie nie można mówić o procesie wychowania bez wartości. „Wartości są istotnym elementem, częścią składową konstytuującą sytuację wychowawczą oraz dokonujący się na jej podłożu proces wychowania. Wynika z tego doniosła konsekwencja: znaczenie wartości w procesie wychowania zależy głównie od tego, jakie wartości są brane pod uwagę i świadomie wprowadzane do procesu wychowania (a więc jakie cele wychowania są ustanawiane)” – przekonuje M. Nowak⁴¹.

Parafrazując kodeks *fair play* można zaproponować analogiczny kodeks rodzinny:

- najważniejsza zasada – obserwuj i ucz się podstawowych *zasad domowych* (tzw. „tablice domowe”: Ef 5, 2-6. 21-33; Kol 3, 18 – 4, 1; 1 Tm 2, 8-15);

---

³⁹ O procesie wychowania w kręgu wartości; por. U. Ostrowska, *Aksjologiczne podstawy wychowania*, w: B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu*, t. I, Gdańsk 2006, s. 392-414; M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, s. 391-431; W. Furmanek, *Pedagogika wartości*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, s. 734-753; K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom*, w: *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, s. 1417-1420; J. Kochel, *Duchowa pedagogia sportu*, s. 165-172; J. Jęczeń, M.Z. Stepulak (red.), *Wartość i dobro rodziny*, Lublin 2011.

⁴⁰ Cenną pomoc w *wychowaniu do wartości* (kształtowaniu cnót w rodzinie) można znaleźć w pracy dwóch pedagogów hiszpańskich José Antonio Alcázar Cano i Fernando Corominasa, por. *Wychowanie do wartości. Kształtowanie cnót: umiarkowanie, szczerość, męstwo, sprawiedliwość, odpowiedzialność, porządek, hojność, pracowitość, solidarność*, tłum. K. Chorzevska, Ząbki 2016.

⁴¹ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, s. 421.

- pokonuj domownika umiejętnościami, a nie agresywnym zachowaniem;
- nigdy nie dyskutuj z rodzicami (chyba że zaproszą cię do wspólnej debaty);
- nie stosuj *fauli* (tzn. brzydkich słów, przemocy, kłamstwa...);
- reaguj natychmiast na *gwizdek sędziego*, tj. polecenia rodziców;
- szanuj rodziców (IV przykazanie); szanuj siebie, rodzeństwo i swoją drużynę (rodzinę);
- zwycięstwo (twoją rację) przyjmuj w sposób skromny, a porażkę godnie;
- nigdy nie bierz odwetu i nie odgrywaj się na swoich bliskich⁴²;
- [warto dodać] buduj jedność, zgodę i miłość wzajemną, która są fundamentem zasad nowego życia w rodzinie (por. Ef 4, 25-31. 21-33; 6,1-4).

Franciszek w adhortacji apostołskiej o miłości w rodzinie przekonuje, że chrześcijaństwo wprowadziło w edukację domową nade wszystko prawo miłości i daru z siebie dla innych (por. Mt 22, 39; J 13, 34), a uczyniło to „poprzez zasadę, której ojciec i matka często dają świadectwo w swoim życiu: «Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy życie swoje oddaje za przyjaciół swoich» (J 15, 13)” (AL 27)⁴³.

Owoce takiej miłości jest miłosierdzie i przebaczenie oraz „czułość przytulenia”⁴⁴. W czasach relacji burzliwych i ptykłych, nierzadko przenikniętych cynizmem, egoizmem i agresją, papież zachęca do zwrócenia się ku cnotce czułości w relacjach międzyludzkich i rodzinnych (por. AL 28-30). Papież Bergoglio poprzez niekonwencjonalne gesty i słowa uczy współczesnych nauczycieli i wychowawców, w tym rodziców, jak wychowywać i ewangelizować. Poprzez czułość i dobroć mówi o Bogu ludziom znękanym, zmęczonym, zniechęconym, podejmującym niesłychanie trudne decyzje życiowe.

Kultura dobrego wypoczynku, rekreacji i sportu wprowadza w życie rodzinne nowy klimat wrażliwości. Wspólne uprawianie sportu czy też wspólne kibicowanie może być zachętą do rozwijania talentów i budowania zdrowych relacji (więzi) w rodzinie. Wspólna rekreacja i sport rozbudzają w rodzinie entuzjazm i radość, sprawiają, że wszyscy czują się docenieni i zauważeni. Gra w drużynie uczy lojalności, uczciwości, wytrwałości, przyjaźni czy współpracy; jest też szkołą cnót ludzkich:

⁴² Por. <http://slideplayer.pl/slide/441443/> (dostęp: 12.12.2017).

⁴³ Franciszek, Posynodalna adhortacja apostołska *Amoris laetitia*, Kraków 2016 (skrót AL).

⁴⁴ Por. W. Kasper, *Papież Franciszek. Rewolucja czułości i miłości*, tłum. K. Markiewicz, Warszawa 2015; R. Carello, „Halo, tu Franciszek. Prywatne rozmowy Papieża”, Kraków 2017.

umiarkowania, szczerości, męstwa, sprawiedliwości, odpowiedzialności, porządku, hojności, pracowitości czy solidarności. Jest dobrą lekcją wygrywania i przegrywania, miłosierdzia i przebaczenia. Jest też przyczynkiem do wychowania fizycznego i prozdrowotnego. A kiedy rekreacja i sport rodzinny uczestniczą w procesie wychowania w kręgu wartości, to wówczas „sport przekracza granice samego tylko wysiłku fizycznego i przenosi nas w sferę ducha czy wręcz tajemnicy” – o tym przekonuje Franciszek. A tym samym wkracza w krąg wartości wyższych – duchowych.

***

Lekarstwem dla współczesnych rodzin zatowimowanych i zdeorientowanych jest edukacja według określonych zasad i reguł, wychowanie w kręgu wartości oraz budowanie zdrowych relacji poprzez „czysty sport”. Proces dobrze rozumianej edukacji rodzinnej poprzez sport dokonuje się w przestrzeni egzystencjalnej i duchowej. W rodzinie odkrywa się wartość sportu i rekreacji jako doświadczenia prozdrowotnego i wspólnotowego. Wychowanie zaś w kręgu takich wartości buduje zdrowe relacje w rodzinie między rodzicami i dziećmi, ale również więź braterstwa, która „powstaje w rodzinie między rodzeństwem, tworzy się w klimacie wychowania do otwartości na innych, jest wielką szkołą wolności i pokoju. W rodzinie rodzeństwo uczy się ludzkiego współżycia (...). Być może nie zawsze jesteśmy tego świadomi, ale to właśnie rodzina wnosi w świat braterstwo! Począwszy od tego pierwszego doświadczenia braterstwa, umacnianego przez miłość i wychowanie w rodzinie, styl braterski promieniuje jak obietnica na całe społeczeństwo” (AL 194). Budowaniu więzi braterstwa służą wspólny wypoczynek, rekreacja i sport rodzinny oraz rodzinne kibicowanie.

Summary

Zasada *fair play* a edukacja rodzinna

Artykuł przedstawia relację pomiędzy sportową zasadą *fair play* a edukacją rodzinną. Podkreśla wartość sportowej normy spośród ogólnych zasad wychowania, wartość wychowawczą przykładów działania *fair play* oraz potrzebę budowania zdrowych relacji w rodzinie poprzez „czysty sport”. Rodzina jest środowiskiem właściwym dla kształtowania osoby ludzkiej. To w

rodzinie wykuwa się najgłębsze postawy życiowe, uczy się odpowiedzialnego korzystania z wolności i tutaj zazwyczaj najlepiej rozwija się osobowość. Edukacja rodzinna korzysta z wypoczynku, rekreacji i sportu jako środków do realizacji celów i zadań wychowawczych. Proces dobrze rozumianej edukacji rodzinnej poprzez sport dokonuje się w przestrzeni egzystencjalnej i duchowej. W rodzinie odkrywa się wartość sportu i rekreacji jako doświadczenia prozdrowotnego i wspólnotowego. Wychowanie zaś w kręgu takich wartości buduje zdrowe relacje w rodzinie między rodzicami i dziećmi, ale również więź braterstwa.

Słowa kluczowe: zasada *fair play*, wychowanie rodzinne, wychowanie w kręgu wartości, czysty sport

Literatura:

- Alcázar Cano J.A., Corominas F., *Wychowanie do wartości*, tłum. K. Chorzevska, Ząbki 2016.
- Bednarski F.W., *Sport i wychowanie fizyczne w świetle etyki św. Tomasza z Akwinu*, Londyn 1962.
- Błajet P., *Od edukacji sportowej do olimpijskiej. Studium antropologiczne*, Kraków 2012.
- Borysiuk Z., Kistorz J. (red.), *Aksjologiczny wymiar sportu. Olimpiada wiedzy i wartości w sporcie*, Opole 2014.
- Chałas K., Maj A.(red.), *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, Radom 2016.
- Dąbrowska A., Dąbrowski A., *Nagrody fair play w sporcie jako instrument edukacyjny*, w: Z. Dziubiński (red.), *Chrześcijańska etyka sportu*, Warszawa 1993, s. 143-158.
- Dziewiecki M., *Wychowanie w dobie ponowoczesności*, Kielce 2002.
- Dziubiński Z. (red.), *Edukacja poprzez sport*, Warszawa 2004.
- Dziubiński Z. (red.), *Kościół Rzymskokatolicki a kultura fizyczna*, Warszawa 2008.
- Dziubiński Z., Rymarczyk P. (red.), *Kultura fizyczna a zmiana społeczna*, Warszawa 2014.
- Günther R., *Olimpia. Kult und Spiele in der Antike*, Darmstadt 2004.
- Hędelek K., Raif M., Zdebska-Biziewska H., Żukowski R. (red.), *Czysta gra – Fair play*, Warszawa 2014.
- Kasper W., *Papież Franciszek. Rewolucja czułości i miłości*, tłum. K. Markiewicz, Warszawa 2015.
- Kleemann W., *Sport bewegt Familien*, w: Ch. Siegel, D. Kuhlmann (Hrsg.), *Sport gestaltet Gesellschaft*, Hamburg 2014, s. 55-62.
- Kochel J., *Duchowa pedagogia sportu. Aksjologiczny wymiar zawodów i widowisk sportowych*, Kielce 2016.
- Kosiewicz J., *Czy zasada fair play jest najwyższą wartością sportu? Nowe ujęcie*, w: Z. Dziubiński (red.), *Sport jako kulturowa rzeczywistość*, Warszawa 2005, s. 316-324.
- Lipoński W., *Historia sportu na tle rozwoju kultury fizycznej*, Warszawa 2012.
- Miller D., *Historia igrzysk olimpijskich i MKOl od Aten do Londynu 1894 – 2012*, Poznań 2012.
- Morszczyńska U., *Normy w pedagogice. Aksjologiczne i metodologiczne wyznaczniki statusu zadań o powinnościach*, Kraków 2009.
- Nowak M., *Teorie i koncepcje wychowania*, Warszawa 2008.
- Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej. Ujęcie dynamiczne w inspiracji chrześcijańskiej*, Lublin 1999.

Olbrycht K., *Prawda, dobro i piękno w wychowaniu człowieka jako osoby*, Katowice 2000.

Przyłuska-Fiszler A., Misiuna B., *Etyczne aspekty sportu*, Warszawa 1993.

Rytko J., *Chrześcijański wzór osobowy w moralnym wychowaniu młodzieży*, w: J. Nagórny (red.), *Vivere in Christo. Chrześcijański horyzont moralności*, Lublin 1996, s. 381-396.

Żukowska Z. (red.), *Fair Play – Sport – Edukacja*, Warszawa 1996.

Żukowska Z., Żukowski R. (red.), *Fair play w sporcie i olimpizmie. Szansa czy utopia*, Warszawa 2010.

Żukowska Z., *Fair play*, w: T. Plich (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, Warszawa 2003, t. I, s. 1099-1103.

Ks. Jan Kochel (ur. 1963), teolog i pedagog, profesor nauk teologicznych, kierownik katedry Antropologii i Teologii Rodziny Instytutu Nauk o Rodzinie Uniwersytetu Opolskiego, rzeczoznawca ds. podręczników przy Komisji Wychowania Katolickiego KEP, członek *Equipe Européenne de Catéchèse* (EEC), *European Forum for Religious Education in Schools* (EuFRES), Stowarzyszenia Katechetyków Polskich i Polskiego stowarzyszenia Familiologicznego; redaktor strony Szkoły Słowa Bożego (www.ssb24.pl). Autor m.in.: *Katecheza królestwa niebieskiego* (2005), *Katecheza u źródeł Ewangelii* (2006), *W drodze z Apostołem Narodów* (2010), *Pedagogia biblijna w katechezie* (2012), *Katecheza misyjna w Ewangelii Łukasza i Dziejach Apostolskich* (2013), *Duchowa pedagogia sportu* (2016).